

УДК 316.774:316.647.5

РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Андрєєва Т.О., Чернишова М.В.

В роботі визначено роль засобів масової інформації у формуванні толерантності в сучасному світі. Проаналізовано роль впливу ЗМІ на два сценарії розвитку міжнародних відносин («зіткнення цивілізацій» і «пошук загальних принципів дискурсу цивілізацій»). Представлено методи впливу на працівників ЗМІ з метою підвищення їх соціальної відповідальності.

Ключові слова: засоби масової інформації, толерантність, конфлікт, дискурс.

XXI століття ознаменувалося тотальною глобалізацією, з одного боку, та загостренням уваги кожного етносу на власній самобутності і унікальності, з другого боку. Це протиріччя планетарного розвитку, нажаль, виливається у страшні міжрелігійні (а по суті – міжцивілізаційні) конфлікти. «Постійне розширення і поглиблення взаємин між народами різних цивілізацій посилює як їхню самобутність, так і усвідомлення відмінностей між цивілізаціями та народами «всередині» цивілізацій» [9].

Метою даного дослідження є визначення ролі засобів масової інформації у формуванні толерантності в сучасному світі, головним протиріччям якого є тотальна глобалізація, з одного боку, та загострення уваги кожного етносу на власній самобутності і унікальності, з другого боку. Мета дослідження визначає наступні **завдання**: проаналізувати два сценарії розвитку міжнародної ситуації в світі («зіткнення цивілізацій» і «пошук загальних принципів дискурсу цивілізацій»), висвітливши вплив ЗМІ на формування свідомості людини, а також способи маніпулювання свідомістю та підсвідомістю; представити методи впливу на працівників засобів масової інформації щодо підвищення їх соціальної відповідальності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складають, характеризують та реалізують сферу толерантності полікультурного фрагментованого українського соціуму. **Предмет дослідження** – засоби масової інформації як чинник формування толерантності в сучасному полікультурному фрагментованому суспільстві.

Проблемі впливу ЗМІ на формування толерантності присвятили роботи представники сучасної науки: Гречко П., Крохіна О., Малькова В., Мельничук І., Новікова Т., Птицина Н., Романова Л., Табачковський В., Шалін В., ін.

Прогнози С. Хангтингтона щодо зіткнення цивілізацій втілюються в життя через численні жахливі терористичні акти, локальні війни, в які втягнуті тисячі тисяч людей – представників різних цивілізаційних формувань. Кожна із сторін відстоює свої цінності, норми життя, культурні настанови, позабувши про принцип толерантності, що єдиний може спасти світову спільноту в умовах все більшого

розпалювання конфліктів всіх рангів: «Глобальність зближує міжнародні і національні масштаби інтолерантності (несхвалення, обурення, протест)» [3]. Більше того, на думку Фукуяма, і надалі «збережеться високий і навіть все більш ростучий рівень насилля на етнічному та націоналістичному ґрунті, оскільки ці імпульси не вичерпають себе і в постісторичному світі. «На порядку денному залишаться і тероризм, і національно-визвольні війни» [10].

Ми висвітлили першу реалістичну оцінку сучасного стану системи міжнародних відносин, а саме – позицію С. Хантингтона, який справедливо вважає, що пролонгація дії існуючої системи неминуче веде до зіткнення цивілізації Заходу з іншими цивілізаціями, фактично відстороненими від участі в управлінні процесами глобалізації.

«Друга реакція на кризовий стан системи міжнародних відносин міститься в пошуку загальних принципів дискурсу цивілізацій (Ю. Хабермас)» [11, 260-261]: в сучасному світі, що глобалізується, деякі демократичні норми, наприклад, права людини, виходять за межі національного суверенітету. Їх захист – справа всієї міжнародної спільноти. «...У сучасного людства існує загальний інтерес – інтерес виживання, який і повинен забезпечувати перемогу принципів плюралізму і толерантності в міжнародних відносинах» [11, 263].

Таким чином, існує дві перспективи розвитку міжцивілізаційних відносин – конфлікт і дискурс. Як розвиватимуться події? Це залежить від величезної сукупності факторів, в тому числі, і від того, наскільки засоби масової інформації проймуться ідеєю толерантності, наскільки принцип толерантності стане головним принципом їх діяльності: «На формування толерантних установ особистості впливає сукупність факторів як об'єктивних, так і суб'єктивних. До суб'єктивних відносяться індивідуальні, а також вікові особливості. Об'єктивними факторами вважаються: вплив сім'ї, соціального оточення і засобів масової інформації» [7].

Всі конфлікти, трагедії, теракти, а також умови їх виникнення і наслідки висвітлюються засобами масової інформації. «Засоби масової інформації – це розгалужена мережа установ, що займаються збором, обробкою і поширенням інформації. До них відносяться газети, журнали, телебачення, радіо, частина документалістики, і – все більше, звичайно, - Інтернет» [4].

ЗМІ в наш час високих інформаційних технологій, в час Інтернету майже у кожній сім'ї здатні формувати свідомість людини навіть скоріше і глибше, ніж освітні, виховні, культурні заклади: «На думку багатьох фахівців ступінь впливу на молоду особу засобів масової інформації є більш дієвим, ніж вплив навчальних закладів» [7].

Часто саме від роботи засобів масової інформації залежить хід протікання конфлікту, а іноді – і наслідки. Крім того, ЗМІ можуть навіть спровокувати конфлікт. Все залежить від професійності і чистоплотності працівника ЗМІ. «ЗМІ, що висвітлюють суспільне життя та розповсюджують у масовій свідомості толерантні або конфліктні цінності, образи, орієнтири, ідеї, - це, як звісно, дієвий інструмент формування суспільної свідомості та регулювання суспільних відносин» [5].

Толерантні або конфліктні цінності, образи, орієнтири, ідеї пропагує журнал, газета, телепрограма, стаття в Інтернеті? Це залежить від того, хто володіє виданням, наскільки професійним є творець матеріалу, наскільки порядною він є людиною, і чи виконує він чіткі замовлення: «Світська журналістика умовно поділяється на журналістику правлячих кіл, опозиційну та «незалежну». Останню ми беремо в лапки, розуміючи, що в Україні за рахунок тиражу протриматися дуже

важко, і найнезалежніші ЗМІ все ж потребують регулярного стороннього фінансування» [4].

Тільки високоосвічені та обізнані у політиці люди помічають маніпулювання нашою свідомістю з боку засобів масової інформації. Широка ж аудиторія читачів, глядачів, користувачів Інтернет знаходяться під впливом тих установ, цінностей, норм, моделей поведінки, які їм нав'язують ЗМІ. «Сучасні ЗМІ, завдяки можливостям віртуального впливу на свідомість і підсвідомість масової аудиторії, пропонують суспільству готові ціннісно-сміслові та поведінкові моделі. Ці моделі можуть консолідувати суспільство, достатньо ефективно знімати соціальну напруженість..., але можуть і підривати позитивну консолідацію і психологічну стабільність соціуму шляхом створення та просування у маси образів ворогів, ... розкручування агресивного настрою натовпу» [1].

Вченими сьогодні викладені способи маніпулювання в українських ЗМІ [4]:

- відрив тексту від контексту, слова від речі;
- емоційна (найбільш небезпечна) маніпуляція. Агресія, сльози, відчай, гнів, погрози на екранах телебачення або на шпальтах газет здатні викликати вибух на політичному, соціальному, релігійному ґрунті;
- замовчування невігідної для однієї із сторін інформації;
- пряма підтасовка фактів;
- розповсюдження брехні та наклепів;
- навішування ярликів для компрометації як ідей, так і окремих людей;
- непоінформованість, або напівправа, за рахунок вилучення частини інформації з основного потоку.

Спектр маніпуляцій масовою свідомістю з боку засобів масової інформації архіширокий: міжцивілізаційні, міжнаціональні (міжетнічні), міжрелігійні, політичні, мовні відносини тощо. Розглянемо найбільш великий сучасний пласт проблем, які активно опрацьовуються ЗМІ і в сфері яких відбуваються найбільш безпрецедентні «ігри» з масовою свідомістю людей. Мова йде про міжетнічні відносини та міжетнічні конфлікти.

В Україні співіснують представники 105 націй та народностей [4], і ситуація в міжетнічній сфері у нас значно краща, ніж, наприклад, у сусідній Росії. Але проблеми існують, і ЗМІ відіграють у їх посиленні, або, навпаки, у вирішенні не останню роль. Етнічні особливості людей – це одне із значущих та актуальних явищ нашого часу, постійно використовуваних у своїх цілях політиками. «Світовий досвід багаторазово показував, що симбіоз цих феноменів – ЗМІ та мобілізованої політики етнічності – може відігравати і відіграє в суспільних відносинах як конструктивну, так і деструктивну роль» [5].

Етнічна інформація, яка передається ЗМІ, не тільки формує масові уявлення людей в області міжнаціональних відносин, а й виховує в таких людях відношення до своєї етнічної спільноти, до свого етнічного або національного достоїнства. «ЗМІ можуть бути прямими учасниками етнічних конфліктів, що діють на основі прямого політичного та/або фінансового замовлення... До вкрай деструктивних форм діяльності ЗМІ у сфері міжетнічних відносин причетні пропаганда неправдивих етнічних міфів, одностороннє і тенденційне зображення конфліктів на етнічному, расовому або релігійному ґрунті, вживання слів та висловлювань, які є обвинувачувальними, образливими, принизливими тощо» [1].

Де ж конкретно знаходяться вузли зіткнення ЗМІ та етнічності? Виокремлюється декілька основних точок [5]:

1. Організація та функціонування самих «етнічних» каналів ЗМІ (етно-мовний аспект, проблема журналістських кадрів, обсягів різномовного віщання, фінансування і т.і.).
2. Аудиторія «етнічних» ЗМІ.
3. Власне етнічна інформація, її зміст, спрямованість, а також потенційний ефект.
4. Роль і громадянські позиції журналістів та інших авторів, що висвітлюють етнічність в ЗМІ та формуючих етноконфліктну або етнотолерантну свідомість мас.
5. Правові основи та норми етнічної журналістики.

Головні теми етнічних публікацій такі [5]:

- етнокультурний розвиток етносів;
- проблеми міжетнічних відносин в регіонах, в тому числі, проблеми етнічних меншин, проблеми етнічних мігрантів та приймаючих етносів, проблеми взаємовідносин та пріоритетів етнічних культур;
- міжетнічні конфлікти;
- проблеми націонал-екстремізму та різних етнічних фобій;
- етноконфесіональні проблеми.

Проглянувши основну тематику публікацій ЗМІ в сфері міжетнічних відносин, навіть непрофесіонал у політиці і журналістиці може собі уявити, які фальсифікації, провокації, підбурювання можливі з боку ЗМІ. І ця проблема не є тільки українською. Вона – всесвітня! «Проблеми міжетнічних стосунків, особливо пов'язаних із гострими конфліктними ситуаціями, кримінальними інцидентами, сплеском масових емоцій, є привабливими для журналістів, занепокоєних резонансом своїх публікацій, а також для власників та редакторів ЗМІ, зацікавлених в першу чергу у збільшенні тиражів своїх видань. Щоб додати більшої достовірності і доступності відповідній інформації, журналісти часто орієнтуються на погляди читачів, що представляють етнокультурну більшість населення даного регіону, і в результаті вільно або невільно слідуєть стереотипам масової свідомості. Чи буде перейдено при цьому межу, що відокремлює толерантні або нейтральні висловлювання від висловлювань, які провокують міжетнічну напруженість, об'єктивну інформацію – від пропаганди національної, расової, релігійної ненависті, - залежить від професійної підготовки та відповідальності журналіста, зрілості корпоративної культури працівників ЗМІ» [1].

Розглянемо важливий для нашого дослідження документ – Аналітичну записку до Секретаріату Президента України 16.07.2008 щодо впливу місцевих ЗМІ на формування національної ідентичності. На перший погляд, записка відноситься не до формування толерантності, а до проблем формування національної ідентичності. Але формування національної ідеї, національної ідентичності, запобігання етнонаціональних, релігійних, мовних конфліктів у демократичному фрагментованому полікультурному суспільстві можливо лише на ґрунті толерантності. Отже, всі питання, на яких загострено увагу Президента у даній записці прямо стосуються досліджуваної нами теми.

Ігнорування керівними органами (як регіональними, так і загальноукраїнськими) проблем, що стосуються формування національної ідентичності засобами мас-медіа, може привести до виникнення таких проблем на загальнонаціональному рівні:

- 1) плюралістичне тлумачення української національної ідеї у засобах масової інформації посилює протилежні (залежно від регіону) погляди на формування моделі майбутнього українського суспільства та створює сприятливий ґрунт для посилення протистоянь регіонального характеру;
- 2) історичний досвід свідчить про небезпеку використання чинників національної ідентичності як об'єкта уваги політиків. Залучення етнонаціонального чинника у політичну риторіку української еліти, забезпечення некритичного поширення таких доктрин українськими ЗМІ створює загрозу політизації процесу формування національної ідентичності і появи етнічного фанатизму, при якому має місце абсолютне домінування національних (етнічних) інтересів і цілей, що супроводжується готовністю йти заради них на будь-які жертви і дії;
- 3) спекуляція на національних трагедіях формують відчуття «спільності в біді, а не в досягненнях», чим поглиблюють деструктивні риси місцевої (або регіональної) ідентичності, що, в свою чергу, блокує формування національної ідентичності;
- 4) агресивне формування національної ідентичності, що базується на засадах жорсткої безкомпромісної національної ідентичності, призведе до подальшого розколу України;
- 5) недостатній якісний рівень культурно-просвітницьких програм та повідомлень у засобах масової інформації, необґрунтоване використання негативних стереотипів етнонаціонального характеру, загрожує втратою з боку українського суспільства потенціалу довіри до ЗМІ;
- 6) пасивність та відстороненість представників політичної регіональної еліти щодо висвітлення позицій розвитку регіону як соціально-економічного, так і духовного у ЗМІ (статей, публічних виступів) [2].

Таким чином, втілення в життя кожного пункту записки та негативні наслідки цього стають можливими із-за ігнорування толерантності як чинника формування національної ідеї, національної ідентичності, а також толерантності як зброї у боротьбі із регіональним сепаратизмом.

Чи можуть вчені сьогодні надати рекомендації щодо покращення ситуації в засобах масової інформації в плані збільшення відповідальності за свою роботу перед людською спільнотою? У рамках дослідження впливу ЗМІ на національну ідентичність через толерантне ставлення до етнонаціонального, релігійного, мовного, політичного розмаїття раціональним видається [2]:

- рекомендувати Державному комітету телебачення і радіомовлення розробити методику виміру і провести моніторинг українських місцевих ЗМІ на підставі виявлення взаємозв'язку між смисловим змістом ЗМІ, рівнем толерантності викладеного змісту і динамікою оцінки громадянами України власної ідентичності;
- заохочувати регіональні ЗМІ до формування демократичного націоналізму, так званого «конституційного патріотизму» (за Ю.Хабермасом), позитивного образу майбутнього української нації, орієнтованої на оптимістичну перспективу та консолідуючі моменти («не минуле пов'язує майбутнє, а навпаки – формування спільного майбутнього дозволяє прочитати і зрозуміти історію минулого»).

Стосовно ж етики журналіста у 2009 р. радник з питань суспільної інформації Регіонального представництва УВКБ ООН у Білорусі, Молдові та Україні Наталя Прокопчук сформулювала перелік питань для журналіста-професіонала [8]:

- Чи усвідомлюю я відповідальність за теми, сюжети та героїв сюжетів?
- Чи усвідомлюю я силу музики, образів, звуків, слів?
- Чи достатньо перевіряю я факти?
- Чи правильно я вживаю терміни?
- За яким принципом я добираю героїв сюжетів?
- Наскільки я дозволяю своїм власним поглядам і стереотипам впливати на матеріал?
- Чи усвідомлюю я, як вплине мій матеріал на життя героїв сюжету, даної соціальної групи і суспільства в цілому?
- Наскільки я сам є відкритим для ідеї різноманітності?
- Чи можу я знайти нові точки зору?
- Чи сумніваюся я в найпоширенішій точці зору?

Для тих же представників ЗМІ, які нехтують етичними нормами, необхідно нагадати про інші методи впливу щодо підвищення соціальної відповідальності за свою роботу:

- кримінальне переслідування;
- цивільно-правові норми впливу;
- адміністративні міри впливу;
- морально-етичні санкції в межах професійної спільноти журналістів;

громадський контроль, професійні етнологічна, юридична, соціолінгвістична експертизи.

Висновки. Головне протиріччя XXI ст. (тотальна глобалізація, з одного боку, та загострення уваги кожного етносу на власній самобутності і унікальності, з другого боку) може привести до розвитку ситуації в світі за двома сценаріями: «зіткнення цивілізацій» (С. Хантингтон) або «пошук загальних принципів дискурсу цивілізацій» (Ю. Хабермас). Розвиток міжнародних відносин залежить від величезної сукупності факторів, в тому числі, і від того, наскільки засоби масової інформації проймуться ідеєю толерантності, наскільки принцип толерантності стане головним принципом їх діяльності. ЗМІ, в т.ч. Інтернет, здатні формувати свідомість людини навіть скоріше і глибше, ніж освітні, виховні, культурні заклади. Вченими досліджені способи маніпулювання свідомістю та підсвідомістю засобами масової інформації.

Сучасні ЗМІ пропонують суспільству готові ціннісно-сміслові та поведінкові моделі, які можуть консолідувати суспільство, достатньо ефективно знімати соціальну напруженість, але можуть і підривати позитивну консолідацію і психологічну стабільність соціуму шляхом створення та просування у маси образів ворогів, розкручування агресивного настрою натовпу.

Для працівників засобів масової інформації філософами, політологами, соціологами, психологами напрацьовано цілий перелік питань, які по суті є заклик до моральних якостей журналістів-професіоналів, заклик до їх совісті та відповідальності за долі окремих людей і суспільства в цілому.

Для тих же представників ЗМІ, які нехтують етичними нормами, правознавці, законодавець нагадують про інші методи впливу щодо підвищення соціальної відповідальності за свою роботу: кримінальне переслідування; цивільно-правові норми впливу; адміністративні міри впливу; морально-етичні санкції.

Список літератури

1. Аналитический отчет о результатах исследования «Преодоление ксенофобии в СМИ». Исследование проведено по заказу Комитета межрегиональных связей и национальной политики г. Москвы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.igni.ru> – Загл.с экрана
2. Вплив місцевих ЗМІ на формування національної ідентичності. Аналітична записка до Секретаріату Президента України 16.07.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://niss.lviv.ua/analytics/54.htm> – Назва з екрану
3. Гречко П.К. О границах толерантности [Электронный ресурс] / П. Гречко. - Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks – Загл. с экрана.
4. Мельничук І.А. Деякі аспекти проблеми толерантності в сучасних українських ЗМІ/ І.А.Мельничук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua> – Назва з екрану
5. Малькова В. Российская пресса и проблемы этнической толерантности и конфликтности [Электронный ресурс] / В.Малькова. – Режим доступа: www.mdn.ru...i_problemy...tolerantnosti...konfliktnosti – Загл. с экрана
6. Новикова Т. Императив толерантности / Т.Новикова // Консультант директора. - № 10 (286), 2007. – С. 2-7.
7. Птицына Н.А., Крохина Е.А. Общественное объединение как фактор, влияющий на формирование толерантности подростков [Электронный ресурс] / Н.А.Птицына, Е.А.Крохина. – Режим доступа: <http://eprints.zu.edu.ua> – Загл. с экрана
8. Романова Л.Я. Роль засобів масової інформації у вихованні толерантності в молоді [Електронний ресурс] / Романова Л.Я. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua – Назва з екрану
9. Табачковський В. Гуманізм та проблема діалогу культур / В.Табачковський // Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. - 2001. - № 1. - С. 6-25.
10. Фукуяма Ф. Конец истории/Ф.Фукуяма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/fuku/index.php – Загл. с экрана
11. Шалин В.В. Толерантность (культурная норма и политическая необходимость) /В.Шалин. - Ростов-на-Дону, 2000. – 356 с.

Андреева Т.А., Чернышова М.В. Роль средств массовой информации в формировании толерантности // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2011. – Т.24 (63). – № 3-4. – С. 198-203.

В работе показана роль средств массовой информации в формировании толерантности в современном мире. Проанализирована роль влияния СМИ на два сценария развития международных отношений («столкновение цивилизаций» и «поиск общих принципов дискурса цивилизаций»). Представлены методы влияния на работников СМИ с целью повышения их социальной ответственности.

Ключевые слова: средства массовой информации, толерантность, конфликт, дискурс.

Andreeva T.A., Chernyshova M.V. A role of mass media in tolerance formation // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Philosophy. Culturology. Political sciences. Sociology. – 2011. – Vol.24 (63). – № 3-4. – P. 198-203.

The thesis focuses on the role of mass media in forming tolerance in contemporary world. The role of mass media influence on the two scenarios of development of international relations, i.e. “conflict of civilizations” and “the search for general principles of discourse of civilizations”, is analyzed. The methods of influence on mass media workers in order to raise their social responsibility are presented.

Key words: mass media, tolerance, conflict, discourse.

Статья поступила в редакцию 09.09.2011.